

Vad

MER

SKULLE

DET PRIVATA

KUNNNA

TA ÖVER

Almega

På 1970- och 1980-talen var Sverige ett stagnerande land. Tillväxten var låg, åren 1975–1995 stod reallönerna stilla och Sverige förvandlades från ett Schweiz till ett Italien när det gäller levnadsstandard.¹

Skattetrycket låg år 1990 på 49,8 procent av BNP, Sverige stod utanför EU och staten hade monopol på el, tele, flyg, tåg, etermedia samt de olika formerna av välfärdsproduktion.

Maktutredningen 1990 visade att människor kände vanmakt i kontakt med det offentliga.² Den produktivitetsdelegation som den socialdemokratiska regeringen hade tillsatt 1989 konstaterade att Sverige led av låg produktivitetsutveckling, och föreslog därför åtgärder för bland annat stärkta drivkrafter för arbete, utbildning och kapitalbildning samt stärkt konkurrens.³

Det var mot denna bakgrund som ett omfattande förändringsprogram genomfördes, av såväl socialdemokratiska som borgerliga regeringar. Ett större paradigmskifte, för att använda ett samtidspopulärt uttryck, inleddes i mitten av 1980-talet, och fram till mitten av 1990-talet genomfördes ett antal reformer. Den offentliga sektorn slutade växa,

offentliga monopol avskaffades, marknader avreglerades och Sverige gick med i EU.

Detta reformpaket var relevant för den svenska tjänstesektorn ur minst två perspektiv. Dels förbättrades förutsättningarna för att starta och driva företag i allmänhet. Och dels finns en stor del av Almegas

medlemsföretag till tack vare dessa politiska förändringar. Fram till 1990-talets mitt var det i stort sett förbjudet att hyra ut arbetskraft. Medlemmarna i Kompetensföretagen, det som tidigare kallades Bemanningsföretagen, har kunnat uppstå och växa genom förändringar i lagstiftningen. På samma sätt finns många av Vårdföretagarnas medlemmar till för att politiken har gjort det möjligt att bedriva privat vård och omsorg med offentlig finansiering. Detsamma gäller de friskoleföretag som är medlemmar i Almega Tjänsteföretagen. Tågöretagens medlemmar, förutom SJ, existerar för att det har blivit tillåtet med privata tågoperatörer, medan Utbildningsföretagen inom Almega Tjänsteförbunden existerar för att Arbetsförmedlingen numera

ofta handlar upp arbetsmarknadsutbildningar. De privata TV- och radioföretagen inom Medieföretagen finns för att det har blivit tillåtet med sådana.

Reformerna var också viktiga för landet som helhet. Sverige blev friare, bättre och rikare. Sedan 1995 har svenska reallöner stigit med 70 procent. I flera decennier surfade vi vidare på den våg som skapades då, på 1980- och 1990-talen. Visserligen har några mindre åtgärder vidtagits sedan dess, som omregleringen av apoteket (2009), där många företag är medlemmar i Almega Tjänsteförbunden, och bilprovningen (2010). Detta var naturligtvis inte någon ”mindre” förändring för de företag som kunde se dagens ljus, men på det stora hela, när det gäller

” Sverige har fortfarande en av världens största offentliga sektorer, med världens sjätte högsta skattetryck. Något bredare reformprogram har alltså inte genomförts på många decennier. ”

ett brett liberaliserings- och tillväxtperspektiv, var det inga avgörande reformer. Vidare var alliansregeringens skattesänkningar 2006–2014 omfattande, men Sverige har fortfarande en av världens största offentliga sektorer, med världens sjätte högsta skattetryck.⁴ Något bredare reformprogram har alltså inte genomförts på många decennier.

Det kommer inte att gå i längden. Vi kan inte vila på lagrarna och leva på gamla meriter för evigt. EU-kommissionen förutspår att Sverige under 2023 kommer att ha lägst tillväxt i unionen.⁵ Vi behöver nya reformer, för ökad valfrihet, mer företagande och högre tillväxt. Tyvärr är det ont

om idéer i den riktningen, särskilt från politiken. Det finns få förslag om att minska det offentligas omfång, om att privatisera eller om att konkurransutsätta offentlig verksamhet. Om att ge marknad, företag och individer större utrymme på politikens bekostnad. I stället handlar debatten om det motsatta, det vill säga att ”återta den demokratiska kontrollen” eller om att ”vårda reformer”, det vill säga att ge politiken större utrymme på bekostnad av marknad, individer och företag. Tidöavtalet innehåller inte några tankar om utökad valfrihet.

Det finns därför anledning att undersöka hur Sverige kan återuppliva den tidigare så framgångsrika vägen. Vad finns det för verksamheter som idag bedrivs av det offentliga som skulle kunna privatiseras, upphandlas eller på något annat sätt konkurransutsättas? För att ta reda på det och för att samtidigt ge inspiration till de politiker som vill gå vidare presenterar denna idéskrift några verksamheter som i Sverige bedrivs av det offentliga men som i andra rika länder sköts av det privata eller på något annat sätt präglas av konkurrens. Syftet är att inleda en diskussion om vi i Sverige inte skulle kunna inspireras av dessa exempel.

Först ska vi dock gå igenom lite av utvecklingen av Sveriges ekonomiska och politiska historia, för att rätta till några missuppfattningar som är vanligt förekommande.

MISSUPPFATTNINGAR om Sveriges ekonomiska historia

Den första missuppfattningen handlar om att Sveriges relativa ekonomiska styrka skulle ha byggts upp under rekordåren efter andra världskriget. Det är helt enkelt inte sant. I boken En modern svensk ekonomisk historia: Tillväxt och omvandling under två sekel visade den numera avlidne professorn i ekonomisk historia Lennart Schön att mellan 1949 och 1974 var den årliga standardförbättringen i Sverige 3,2 procent, mot 3,4 procent i övriga Norden och 3,8 procent i övriga Europa.⁶ Vår tillväxttakt var under denna period alltså lägre, inte högre, än liknande länders. I stället var det mellan 1890 och 1950 som Sverige hade högst tillväxttakt i världen.⁷

Den andra missuppfattningen, som är tätt förknippad med den första, är att Sverige under den period då vi blev rika jämfört med andra länder skulle haft högre skatter och en större offentlig sektor än de. Det är en idé eller uppfattning som följer av påståendet att vi skul-

” Mellan 1949 och 1974 var den årliga standardförbättringen i Sverige 3,2 %, mot 3,4 % i övriga Norden och 3,8 % i övriga Europa. ”

le utvecklats bättre än andra länder under rekordåren, då skatterna steg och offentlig sektor byggdes ut. Från början av 1950-talet till mitten av 1970-talet fördubblades skattetrycket.⁸

Men det är alltså en missuppfattning. Som vi redan sett var det inte under rekordåren som Sverige utvecklades snabbare än andra länder, utan mellan 1890 och 1950.⁹ Och under denna period hade Sverige ett skattetryck som var lägre eller i nivå med liknande länder.

” Som vi redan sett var det inte under rekordåren som Sverige utvecklades snabbare än andra länder, utan mellan 1890 och 1950. ”

Tabell 1: Skatter som andel av BNP, procent¹⁰

Land\Årtal	1900	1928	1938	1950
Frankrike	8,7	16,8	18,4	28,5
Storbritannien	7,9	Ingen uppgift	Ingen uppgift	36,9
USA	Ingen uppgift	11,3	17,9	20,6
Sverige	8,2	10,5	13,9	21,3

I Tabell 1 ovan ser vi, exempelvis, att skattetrycket i Sverige var lägre än i både Frankrike och USA, såväl 1928 som 1938. Till saken hör att forskningen har visat att högt skattetryck förknippas med lägre tillväxttakt, även om det inte är det enda som avgör välfärdsutvecklingen i ett samhälle.¹¹

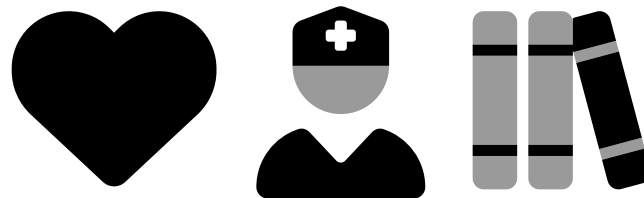
Den tredje missuppfattningen är att 1980-talet är den norm vi ska jämföra med, som vore det någon slags självklar referenspunkt, när denna period i själva verket var ett undantag i svensk ekonomisk-politisk historia. Aldrig tidigare hade politikens grepp om företag och människor varit större, och det har det inte heller varit sedan dess. Dessutom var 1980-talet en tid som utgjorde kärnan i det enda undantaget i den historiska välfärdsökningen. Det verkar alltså vara en dålig tid att inspireras av eftersom det gick särdeles dåligt för Sverige under denna period.

Apotekens historia är ett exempel på hur tid och normer samspelar. På 00-talet, när frågan diskuterades, var det många som motsatte sig konkurrens och privata företag i apotekssektorn och som utgick från att normen, det som inte hade bevisbördan, var just statligt monopol. Men det faktum att privata apotek var förbjudna var inte någon historisk norm i Sverige, utan ett kort undantag som var resultatet av en ideologisk vänstervåg. Det hade funnits privata apotek i flera hundra år i Sverige, när de 1970 förstatlignades.

” Det hade funnits privata apotek i flera hundra år i Sverige, när de 1970 förstatlignades. Ett Sverige utan privata apotek är alltså ett kort undantag, inte normen. ”

Ett Sverige utan privata apotek är alltså ett kort undantag, inte normen. Den epoken i svensk historia var en anomali. Det var monopolförespråkarna som borde haft bevisbördan.

Vilket är kopplat till **den fjärde** missuppfattningen, som handlar om hur svensk välfärd skapades. Man får ibland intrycket att sådan inte fanns förrän välfärdsstaten växte fram under 1900-talet och särskilt efter andra världskriget med fokus på 1960- och 1970-talen.

Men faktum är att svensk välfärd är äldre än så och att den byggdes nedifrån och upp av frivilliga insatser, varefter den förstatlignades. Detta är stor fråga som kräver ett eget avsnitt.

SVENSK VÄLFÄRD

och dess historia

Om man ska sammanfatta en vanlig bild av Sveriges utveckling under 1900-talet, skulle det kunna låta så här: "Sverige var fattigt, men under 1900-talet byggdes välfärdssamhället sakta men säkert upp av en växande offentlig sektor. Och nu är Sverige ett rikt land." Eftersom syftet med denna idéskrift inte är att gå i polemik med någon särskild aktör är detta inget citat som är taget från verkligheten eller som kan tillskrivas någon person. Men liknade formuleringar är tillräckligt vanligt förekommande för att det påhittade citatet inte ska ha halmgubbkaraktär, det vill säga vara konstruerat utan verklighetsförankring bara för att sedan kunna plockas isär. Låt oss nu ser varför de två meningarna är problematiska.

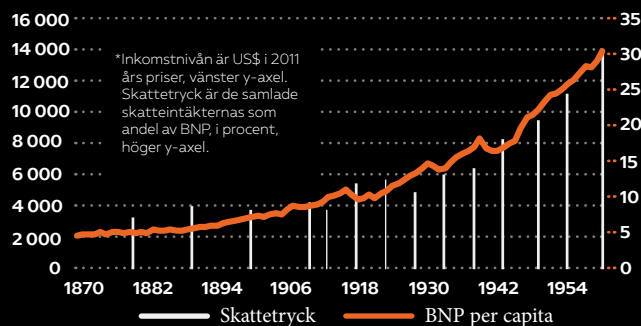
Det **första invändningen** mot formuleringen ovan är att den blandar ihop välfärd och välstånd. I nationalekonomisk terminologi brukar välfärd och välstånd betyda samma sak, man säger att en åtgärd som höjer välståndet är välfärdshöjande. Men på vanlig svenska har begreppet välfärd – särskilt i dess bestämda form, välfärden – kommit att få betydelsen skattefinansierad verksamhet i form av utbildning, sjukvård och omsorg samt transfereringar. Och med formuleringen ovan får man

intrycket att välstånd å ena sidan och skattefinansierade tjänster och transfereringar å den andra sidan är samma sak. Så är det naturligtvis inte. Visserligen kräver en väl fungerande välfärd ett högt välstånd, men det omvända förhållandet gäller inte. Det finns rika länder som inte har en omfattande välfärdsstat av västeuropeiskt snitt.

Den **andra invändningen** är att den stora förändring som ägde rum under främst 1900-talet inte var välfärdsstatens framväxt, utan en gigantisk välståndsutveckling som ofta underskattas. Faktum är att den genomsnittliga svenska levnadsstandarden idag är mer än 20 gånger högre än 1870. Den vanlige invånaren kan alltså konsumera över 20 gånger mer, inklusive välfärdstjänster, än hen kunde i mitten av 1800-talet.¹² Denna förändring, som alltså skapades i och av det privata näringslivet, överskuggar allt annat när det gäller mänsklig välfärd. Om vi i Sverige redan 1890 hade infört en omfattande välfärdsstat som hade omfördelat alla inkomster helt jämnt, så att alla invånare hade haft exakt lika mycket pengar att röra sig med, hade den genomsnittliga svensken ändå haft en levnadsstandard under den i dagens Tanzania.¹³

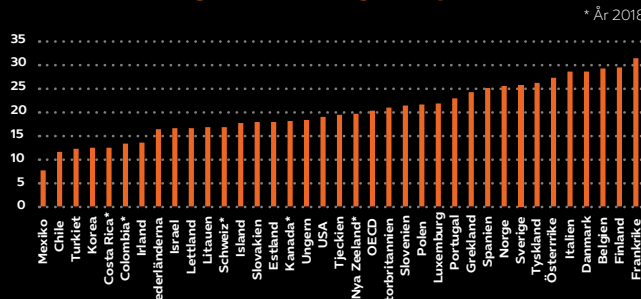
Den **tredje invändningen** handlar om i vilken ordning sakerna skedde och vad som orsakade vad. Så här ser ordningen ut: först ägde välståndökningen rum, och sedan när Sverige var tillräckligt rikt för att ha råd med en välfärdsstat byggdes en sådan upp. Det är också så utvecklingen har sett ut i de flesta rika västerländska länder. Först välstånd, sedan välfärdsstat. I alla tre länder för vilka data är tillgänglig i Tabell 1 var skattetrycket under 20 procent av BNP precis före 1938. Och när det gäller Sverige såg utvecklingen av inkomstnivå och skattetryck ut som i Graf 1 nedan.

Graf 1: Inkomstnivå och skattetryck*¹⁴

En **fjärde invändning** handlar om Sveriges välfärdsstat i relation till liknande länder. Man brukar prata om liberala, konservativa och socialdemokratiska välfärdsmodeller, och av resonemanget brukar följa att den nordiska modellen skulle skilja sig från de övriga genom sin ambition och omfattning. Men tittar man på hur stor andel av BNP som ägnas åt socialt skydd i OECD-länderna så ser vi att Sverige är först på åttonde plats.

Graf 2: Offentliga välfärdsutgifter, procent av BNP*¹⁵

Den viktigaste missuppfattningen handlar dock om välfärdsstatens tillblivelse, och hur det förhöll sig med socialförsäkringar, vård, omsorg och skola innan den generella välfärdsstaten såg dagens ljus. Grundregeln är att den historiska utvecklingen ser ut så här: det tas privata initiativ som sedan börjar subventioneras för att till slut tas över av det offentliga.

Låt oss börja med socialförsäkringarna och särskilt sjukförsäkringen. Den risk som inkomstbortfall orsakat av sjukdom innebär hanterades i flera sekler av frivilliga sammanslutningar, från 1800-talet oftast kallade sjukkassor. I samband med industrialiseringen och lönearbetets framväxt ökade denna företeelse kraftigt, och sjukkasserörelsen kallades i slutet av 1800-talet ”folkrörelsernas folkrörelse.”¹⁶ Under början av 1900-talet reglerades och subventionerades dessa, men det var inte förrän 1955 som staten tog över och byggde en obligatorisk och skattefinansierad sjukförsäkring med dessa självständiga sjukkassor som grund.¹⁷

Ett annat exempel är det offentliga pensionssystemet. Det fanns pensionssparande redan innan staten tog över. Under 1900-talet fanns det exempelvis ett utbrett sparande i så kallade folkförsäkringar, vars pionjär för övrigt var Sven Palme,

Olof Palmes farfar. 1943 fanns det över två miljoner folkförsäkringar, som riktade sig främst till arbetare. Till det kom 1,4 miljoner försäkringar för tjänstemän.¹⁸ Det stora ATP-systemet som trädde i kraft 1960 trängde undan folkförsäkringarna, men det visade sig sedan, precis som kritikerna hade hävdad, vara ohållbart och var tvunget att reformeras, vilket också skedde år 1994 i en blocköverskridande överenskommelse.

Barnomsorgen har också den en gammal historia. På 1800-talet uppstod privata inrättningar som tog hand om barn åt ensamstående kvinnor så att dessa skulle kunna arbeta. Samtidigt växte det fram så kallade barnträdgårdar (tänk tyskans och engelskans Kindergarten) för barn till mer välbeställda föräldrar.¹⁹ Pionjärer i detta arbete var systrarna Moberg i Norrköping, som inledde arbetet i början av 1900-talet men som 1946 hade kraftigt utökat verksamheten.²⁰ Under 1950- och 1960-talen tog kommunerna successivt över ansvaret för barnomsorgen men det var inte förrän 1975 som det blev obligatoriskt för kommunerna att erbjuda alla barn sådan.

När det gäller sjukvården har den en lång historia, med verksamheter i flera hundra år innan det blev primärt en angelägenhet för det offent-

liga. Exempelvis öppnade det första moderna sjukhuset i Stockholm redan 1752.²¹ År 1884 startade också Sophiahemmet, ett privat sjukhus.²² År 1900 bestod majoriteten av läkarkåren av allmänpraktiserande privatläkare och 1940 var endast 17 procent av kåren statligt anställda provinsial- eller stadsläkare. Det var inte förrän på 1960-talet som landstingen blev huvudman för merparten av hälso- och sjukvården och det var då dominansen för de stora sjukhusen inleddes.²³ Det var för övrigt mot denna bakgrund som författaren PJ Jersild, som var utbildad läkare, skrev sin berömda roman Babels hus, som också blev en populär tv-serie. Det storskaliga, anonyma och i det närmaste industriella sättet att organisera verksamheten chockade många och bidrog till bokens och seriens stora framgångar.

Ytterligare ett exempel är hemtjänsten, som startades av Röda korset och andra frivilligorganisationer, innan det offentliga tog över. Många äldre övertalades senare att flytta in på offentligt utbygga äldreboenden istället för att bo kvar hemma med assistans. Denna centraliseringsiver fick i 1980-talets början negativa så kallade hospitaliseringseffekter, det vill säga att vistelsen i en vårdmiljö gjorde de äldre sjukare än de annars skulle vara.²⁴

Vad gäller skolan brukar historien beskrivas något i stil med följande:

”I början av 1800-talet fick väldigt få barn någon undervisning, och få kunde läsa och skriva. Men så infördes den allmänna folkskolan 1842, befolkningens kunskap steg kraftigt, människor emanciperades och bara några decennier senare drog Sveriges välståndsresa i gång.”

I verkligheten såg utvecklingen ut på ett helt annat sätt. För **det första** bedrevs det undervisning redan innan det att den allmänna folkskolan infördes och de flesta svenskar kunde redan läsa och skriva.²⁵ De så omtalade

” Ett av syftena med reformen var att hålla koll på och uppfostra medborgarna i religion och patriotism. ”

husförhören som pågick från 1600-talet fram till slutet av 1800-talet handlade ju om att kyrkan gick runt till hushåll för att kontrollera att befolkningen kunde läsa och hade tagit till sig den rätta läran.²⁶ För det andra var folkskolan mäktigt impopulär i breda folklager. 1847 var endast hälften av barnen inskrivna i en skola.²⁷ Dessutom infördes den allmänna folkskolan inte enbart med folkets bästa för ögonen, utan ett av syftena med reformen var att hålla koll på och uppfostra medborgarna i religion och patriotism. Vidare fanns det entreprenörsdrivna skolor såväl före som efter 1842. Det var inte förrän som på 1960- och 1970-talen som de flesta icke-kommunala skolorna försvann, med undantag för några få privatskolor för elever för mer bemedlade familjer.²⁸ Också när det gäller undervisning var alltså 1980-talet ett kort centraliseringsundantag i svensk historia.

NÅGRA OMRÅDEN

som det privata skulle kunna ta över

Låt oss nu lämna historien bakom oss och se på verksamheter som sköts av det offentliga i Sverige men som skulle kunna ligga i privata händer, delvis för att de i andra länder gör det.

SOCIALFÖRSÄKRINGARNA

♥ Går det att föreställa sig att sjukförsäkringen organiseras på något annat sätt än idag? Vi hade ju ett annat system en gång i tiden, med självständiga sjukkassor. Här finns det anledning att lyfta fram arbetslöshetsförsäkringens karaktär. Den är visserligen primärt skattefinansierad och kraftigt reglerad av staten, men den är fortfarande frivillig och administrerad av organisationer som är fristående från staten.²⁹ På så sätt liknar arbetslöshetsförsäkringen det mellanläge sjukförsäkringen befann sig i innan det hela förstatligades, med subventioner och regleringar av en verksamhet som bedrevs av icke-statliga organisationer.

Går det att tänka sig att sjukförsäkringen hanteras på ett sätt som liknar arbetslöshetsförsäkringen och a-kassorna, det vill säga med en kombination av egna avgifter och skattesubventioner och att den administreras av kassor som är självständiga från staten? Och att medlemskap i dessa är frivilliga? Redan idag finns det försäkringar på marknaden som erbjuder inkomstbortfallsersättning vid sjukdom. Dessutom finns det organisationer som fackförbund som erbjuder försäkringar som toppar upp ersättningen från Försäkringskassan. Det är alltså inte en främmande företeelse att icke-statliga aktörer erbjuder sjukförsäkring. Skulle man möjligen rent av kunna tänka sig konkurrens mellan dessa aktörer och att de till och med får vara vinstdrivande?

HÖGRE UTBILDNING

🏛️ Sverige hade länge enbart två läroanstalter som sysslade med högre utbildning, universiteten i Lund respektive Uppsala. Men precis som när det gäller välfärden, beskriven ovan, så följde utvecklingen av högre utbildning mönstret (1) privata initiativ, (2) subventioner (3) staten tar över. På 1800-talet startades exempel ett antal privata etablissemang, som Chalmers, Stockholms högskola samt Stockholms handelshögskola (1909). Av dessa förstatligades alla utom den sistnämnda. Handelshögskolan i Stockholm finansieras fortfarande främst av privata medel och Chalmers omvandlades år 1994 från en statlig myndighet till en privat stiftelse. Även Högskolan i Jönköping drivs som företag ägt av en stiftelse. Men den absoluta merparten av den högre utbildningen i Sverige är idag i statlig regi.

I resten av världen ser det inte riktigt ut så. En av tre studenter läser sin högre utbildning på en privat utbildningsinstitution. USA är känt som ett land med många framstående privata universitet, men den

största andelen studenter vid privata högre lärosäten återfinns numera i Latinamerika (48,8%) respektive Asien (42,1%). Visst är det så att bland länderna med en hög andel privata högskolor återfinns många fattiga länder med bristande statlig kapacitet, men inte enbart. I exempelvis Japan går närmare 4 av 5 studenter på en privat högskola. I USA är siffran drygt en av fyra.³⁰

Sverige har som bäst mediokra universitet. I Times Higher Educations ranking av världens universitet från 2023 kommer visserligen Karolinska Institutet på 49:e plats, men det är också det enda svenska universitetet bland de 100 bästa. Lunds universitet rankas som näst bästa svenska lärosäte på plats 119. I Times mätning dominerar visserligen de stora anglosaxiska lärosätena, men det finns mindre länder som har många fler universitet bland de 100 bästa än vad Sverige har. Nederländerna och Australien har sju var, och Hong Kong och Schweiz har fyra stycken.³¹

En fördel med att ha internationellt framgångsrika universitet är att de

kan locka till sig utländska studenter som betalar mycket pengar för sina studier. Här är Storbritanniens erfarenheter relevanta. En studie visade att utländska studenter bidrar med 25 miljarder pund, eller 331 miljarder kronor, till den brittiska ekonomin. Varje britt tjänar motsvarande 5 000 kronor på de utländska studenterna. Intäkterna kommer från de utländska studenternas terminsavgifter och från deras konsumtion.³² Ytterligare en fördel är att man knyter begåvade människor till landet och att en del av dessa stannar, vilket gör att Sveriges ställning i den internationella kampen om talanger skulle stärkas.

En idé är att sälja ett av de svenska universiteten till en investerare som har som mål att göra det till ett toppuniversitet i världsklass, vilket både skulle skapa bättre utbildade svenska studenter och bidra till en ökad tjänsteexport. En annan idé är att locka en entreprenör att starta ett nytt universitet. Idag får vem som helst visserligen starta ett etablissemang för högre utbildning, men det är regeringen som bestämmer vem som får tilldela högskolepoäng och utfärda examina. En utmaning här är naturligtvis det svåra i att konkurrera med skattefinansierad och därmed avgiftsfri utbildning.

En av de svenska utbildningar som har låg kvalitet är lärarutbildningen. Universitetskanslersämbetet (UKÄ)

har visat att 32 av 64 undersökta lärarutbildningar för lärare i för- och grundskolan inte håller måttet (har låg kvalitet). 44 av 103 ämnesutbildningar har ifrågasatt kvalitet.³³ Och när det gäller yrkeslärare fick sex av tio utbildningar underkänt.³⁴ Det har gått så långt att det svenskspråkiga finländska universitetet Åbo Akademi annonserade att man avsåg starta en lärarutbildning i Sverige. Tyvärr meddelade universitetet i december 2022 att man lägger ned projektet.³⁵ Det pågår dock förhandlingar med Uppsala universitet om ett samarbete.³⁶ Här kanske det skulle kunna finnas utrymme för någon pigg entreprenör? Skulle inte friskolorna kunna gå ihop och utforma en egen utbildning?

SJUKVÅRD

🏥 Sverige har en sjukvård i världsklass – när det gäller kvalitet. Men när det gäller tillgänglighet ligger vi sämre till.³⁷ Det beror delvis på att vårt sjukvårdssystem är konstruerat efter ett planekonomiskt top-down-system, visserligen med vissa inslag av valfrihet och företagande, men grundtanken är fortfarande planering från centrum. Ett antal faktorer som Baumols lag, demografin och höjda förväntningar i takt med stigande inkomster sätter vidare framtidens sjukvård under stort tryck.

Det finns i grunden två västeuropeiska system för att organisera sjukvård. Det ena är det så kallade Bismarck-systemet baserat på obli-

» En idé är att sälja ett av de svenska universiteten till en investerare som har som mål att göra det till ett toppuniversitet i världsklass. »

” Hela 72 procent av de holländska patienterna tycker att tillgängligheten till vård utanför kontorstid är god, mot endast 24 procent i Sverige. ”

gatoriska försäkringar för invånarna och en mångfald av utförare. Och det andra är det brittiska så kallade Beveridge-systemet, där sjukvården är finansierad via skattsedeln och där merparten av utförandet är i offentlig regi. Den svenska sjukvården är således en variant av den senare. I praktiken är skillnaden mellan systemen dock ofta begränsad. Bägge modellerna bygger på obligatorisk finansiering, har inslag av omfördelning och garanterar vård till alla invånare. Men när det gäller en aspekt är Bismarck-systemen överlägsna: tillgängligheten. För att Sverige ska bli världsbäst inte bara på den kvalitativa aspekten av sjukvården utan även när det gäller tillgängligheten bör vi alltså röra oss åt det hållet.

Två av Bismarck-länderna som har ungefär lika bra kvalitet som svensk sjukvård men med mycket bättre tillgänglighet är Schweiz och Nederländerna. I bägge länderna är sjukvårdssystemet uppbyggt med obligatoriska försäkringar.

I Nederländerna är alla invånare tvungna att köpa sig en sjukvårdsförsäkring hos ett av de privata för-

säkringsbolag som erbjuder tjänsten. Risker sprids alltså ut mellan invånarna på samma sätt som i ett skattefinansierat system. Försäkringsbolagen får inte gå med vinst, och premien ligger oftast på 1 000 euro per person och år. Bolagen får varken ta ut högre avgifter för personer som löper hög risk att behöva dyr sjukvård eller neka personer att bli kund hos dem. De köper sedan upp sjukvård från utförare i konkurrens. Det finns en stor mångfald av vårdgivare, som familjeläkare, icke-vinstdrivande sjukhus och sjukhusläkare som även driver privatpraktik. Innovationsklimatet är gott och produktiviteten hög.

Hela 72 procent av de holländska patienterna tycker att tillgängligheten till vård utanför kontorstid är god, mot endast 24 procent i Sverige. 91 procent av de holländska patienterna anser vidare att de får tillräckligt med tid hos doktorn, mot endast 68 procent i Sverige. Holländarna är också nöjdare med sjukvården än vad svenskarna är. Till saken hör att det finns färre läkare per capita i Nederländerna än i Sverige.³⁸

Det schweiziska systemet liknar det holländska, men är mer decentraliserat. 87 procent av schweizarna anger att de får vård inom en vecka eller kortare, mot endast 69 procent av svenskarna. Precis som holländarna är schweizarna mer nöjda med vården än vad svenskarna är, och precis som i Nederländerna finns det färre läkare per capita i Schweiz än i Sverige.³⁹

MOTORVÄGAR

▲ Mer än två tredjedelar av det svenska vägnätet – uppskattningsvis 440 000 km – utgörs av enskilda vägar, det vill säga de är privata.⁴⁰ Detta är dock mindre vägar på landsbygd som trafikeras i begränsad omfattning. Sverige har inga privata motorvägar.

Sverige har i förhållande till sin inkomstnivå ett dåligt vägnät. Visserligen präglas vårt land av långa avstånd och låg befolkningstäthet, men bör vi verkligen hamna på plats 23 i en global ranking av vägkvalitet, efter länder som Portugal, Kroatien, Malaysia och Namibia?⁴¹ Och när det gäller antalet kilometer motorväg ligger vi på sjunde plats i EU, trots att Sverige till ytan är det tredje största landet.⁴² Spanien, med ungefär samma yta som Sverige, har sju gånger mer motorvägar än Sverige. Dessutom visar en rapport från Svenskt Näringsliv att landets vägar är illa underhållna.⁴³

I många andra länder har det privata en större roll när det gäller motorvägar. Både genom att offentliga motorvägar privatiseras och genom att de byggs i offentlig-privat samverkan (OPS). Ett exempel är att företag tar en del av investeringen mot att de sedan får ta ut avgifter. Sådana lösningar är det gott om i exempelvis USA. Men även i länder som traditionellt har en större tilltro till det offentliga och svagare tilltro till det privata har ibland valt sådana lösningar med privata inslag. Många svenskar har förmodligen åkt på avgiftsbelagda motorvägar i länder som Italien, Frankrike och Portugal. I Frankrike finns 922 mil motorvägar som hanteras av företaget.⁴⁴

Detta är inte heller något som är främmande för Sverige och svensk debatt. Såväl Sundsvallsbron som Öresundsbron är avgiftsbelagda. År 2013 föreslog två centerpartistiska riksdagsledamöter att infrastruktur som motorvägar skulle kunna byggas som offentlig-privat samverkan.⁴⁵ Det finns alltså skäl att överväga att ge det privata en större roll när det gäller motorvägar.

JÄRNVÄGAR

▲ Precis som när det gäller många andra områden fanns det privata järnvägar innan SJ blev ett statligt monopol. Bergslagsbanan mellan Falun och Göteborg var Sveriges genom tiderna största privata järnvägsprojekt.⁴⁶ På 1950-talet hade dock SJ

” De kanadensiska provinserna Ontario, Saskatchewan och Manitoba har överlåtit verksamheten på ett privat företag. I Ontario ledde reformen till modernisering av systemet, förbättrad service och ökad kundnöjdhet. ”

monopol på tågtrafik i Sverige och marknaden har sedan dess omreglerats i steg. Sedan 2010 kan ”vem som helst” starta tågtrafik på egen risk och räkning var som helst i Trafikverkets nationella järnvägsnät, oavsett var SJ kör. Tågtrafik som anses olönsam upphandlas och spåren underhålls av privata utförare.

Infrastrukturen i form av spåren ägs dock fortfarande först och främst av det offentliga, antingen staten eller kommuner i samverkan. Så ser det inte ut i alla andra avancerade länder. I Japan, exempelvis, finns det järnvägar som ägs och sköts av aktiebolag. Kanske kan det finnas en större roll för det privata även när det gäller ägande av svenska järnvägsspår.

LANTMÄTERIMYNDIGHETEN

🏠 I Sverige har Lantmäteriet monopol på sin verksamhet. Det är inte tillåtet enligt lagen att anlita en privat lantmätare. Regeringen har dock tillåtit 39 kommuner att inrät-

ta egna kommunala lantmäterier.⁴⁷ Lantmäterimyndigheten har precis som många andra offentliga verksamheter problem med långa handläggningstider. År 2020 var den genomsnittliga väntetiden 54 veckor.⁴⁸ I sin granskning från 2022 konstaterar Riksrevisionen som övergripande slutsats ”att de statliga insatserna inom fastighetsbildningen inte är tillräckligt effektiva.”⁴⁹ Väntetiden för att få en fastighet delad i två är 18 månader. Dessutom är avgifterna ofta väldigt höga.⁵⁰

Det offentliga har inte monopol på lantmäteri i alla västerländska länder. I exempelvis Danmark är Lantmäteriet konkurrensutsatt.⁵¹ De kanadensiska provinserna Ontario, Saskatchewan och Manitoba har överlåtit verksamheten på ett privat företag.⁵² I Ontario ledde reformen till modernisering av systemet, förbättrad service och ökad kundnöjdhet.⁵³ Någon utvärdering av reformerna i Manitoba och Saskatchewan har inte kunnat hittas.

Även de australiensiska delstaterna New South Wales, South Australia och Victoria har överlåtit Lantmäteriet till den privata sektorn.⁵⁴

I Sverige har såväl moderater som kristdemokrater föreslagit att Lantmäteriet ska konkurrensutsättas.⁵⁵ Så sent som 2021 skrev nuvarande civilförsvarsminister en debattartikel där han föreslog att ”det bör utredas hur lantmäteriet kan konkurrensutsättas av privata aktörer.”⁵⁶

STATLIGA BOLAG

🏢 Staten äger helt eller delvis 43 bolag. Ska Sverige verkligen vara ett land där staten äger apotek, bilbesiktningar och utbildningsföretag? Dessa bolag och deras ägande är ett arv från en epok när dessa var offentliga monopol. LKAB och Vattenfall är stora bolag som verkar på en internationellt konkurrensutsatt marknad. Finns det verkligen goda och tillräckligt starka skäl till att staten ska driva gruv- och energiföretag? Och varför har Sverige ett statligt bolag som är landets största skogsägare? Ytterligare ett statligt bolag vars statliga ägo kan ifrågasättas är SBAB. Borde en borgerlig regering inte ha som ambition att göra sig av med åtminstone några av dessa?

FLYGPLATSER

✈️ Sverige har 39 flygplatser. De ägs på tre olika sätt. Dels finns det de som ägs av staten och drivs av helstatliga Swedavia, som flygplatserna i de tre största städerna och sex regionala flygplatser från norr till söder. Dels finns det några som ägs privat. De flesta, 26 stycken, ägs dock av kommuner, ibland i samverkan med regioner.⁵⁷

I Storbritannien har staten inte ägt några flygplatser sedan 1980-talet.⁵⁸ Det offentliga, som kommuner, får inte heller äga flygplatser med en omsättning över en miljon pund. Redan regeringen Reinfeldt uttryckte att det inte tillhör statens kärnverksamhet att driva flygplatser.⁵⁹ År 2021 skrev ett antal representanter för flygbranschen att de är redo att ta över Bromma och driva flygplatsen i privat regi.⁶⁰ Enligt ny forskning leder privatisering av flygplatser till markant högre volym, effektivitet och kvalitet, om flygplatserna tas över av private equity-bolag.⁶¹

Regeringen går dock, vad det verkar, i motsatt riktning, för Peter Normans utredning föreslår ett ökat statligt ansvar för landets flygplatser.⁶²

DETALJHANDEL MED ALKOHOL

✎ En av de tydligaste skillnaderna mellan Sverige och merparten av den övriga världen, som de flesta också känner till, är statens monopol på detaljhandel med alkoholhaltiga drycker. Här kan man tänka sig att Sverige skulle kunna bli som de flesta andra EU-länder, där öl, vin och sprit går att köpa i både matvarubutiker och specialiserade dryckesbutiker.

SOPOR

🗑️ I Sverige har kommunen monopol på hantering av hushållssopor, medan många kommersiella aktörer har skyldighet att ta hand om sitt eget avfall. Ofta lägger kommuner ut själva hanteringen på privata utförare. Men vore det inte möjligt att låta hushållen själva välja mellan olika företag som konkurrerar med varandra? En studie från Lettland visade att icke-konkurrensutsatt avfallshantering var 24 procent dyrare.⁶³

BEGRAVNINGAR

✝️ I Sverige har svenska kyrkan monopol på begravningar. Alla som är folkbokförda i Sverige betalar en begravningsavgift som täcker de viktigaste kostnaderna vid en begravning. Endast drygt hälften (55%) av den svenska befolkningen är numera medlemmar i Svenska kyrkan, jämfört med 83 procent år 2000.⁶⁴ Vidare finns det numera ett stort antal muslimer i Sverige.

Borde man inte kunna avskaffa såväl begravningsmonopolet som begravningsavgiften och låta privata entreprenörer erbjuda begravningsmöjligheter? På 00-talet motionerade liberala riksdagsledamöter om att avskaffa begravningsmonopolet.⁶⁵

Denna idéskrift har visat att den gängse historieskrivningen kring svensk välfärd inte stämmer. Det var inte under efterkrigstiden som Sverige utvecklades bättre än andra länder, utan under perioden 1890–1950. Dessutom fanns det välfärd långt före den stora utbyggnaden av offentlig sektor. 1980-talet var ett kort undantag i svensk historia.

Skriften har också påmint om den stora reformvåg som genomfördes på 1980- och 1990-talet och som tjänat Sverige väl. Vidare har skriften presenterat ett antal områden som idag hanteras av det offentliga, men som på olika sätt och i olika grad skulle kunna hanteras av det

privata. Det har gjorts på ett skissartat sätt, som inspiration snarare än som färdiga förslag. Det vore synd med fyra år av borgerlig regering utan att det sker någon överföring av makt från politiker och byråkrater till företag, marknad och invånare.

KÄLLOR

- 1970 låg Sverige precis efter Schweiz, på fjärde plats i välståndsligan, som mäter köpkraftsjusterad BNP per capita. 1995 låg vi på elfte plats, precis före Italien.
- https://olofpetersson.se/_arkiv/dokument/svmukap11.htm
- https://weburn.kb.se/metadata/906/SOU_7263906.htm
- <https://www.ekonomifakta.se/Fakta/Skatter/Skattetryck/Skattetryck-i-Sverige-och-internationellt/>
- <https://www.tn.se/ekonomi/25946/darfor-rasar-sveriges-tillvaxt-mest-i-europa/>
- Stockholm: SNS Förlag, 2000. I övriga Norden ingår Danmark, Finland och Norge. Och i övriga Europa ingår Belgien, Frankrike, Holland, Italien, Schweiz, Storbritannien, Tyskland och Österrike.
- <https://www.nationalekonomi.se/sites/default/files/legacy/28-1-ok.pdf>
- <https://www.ekonomifakta.se/fakta/skatter/skattetryck/skattetrycket-historiskt/>
- <https://www.nationalekonomi.se/sites/default/files/legacy/28-1-ok.pdf>
- <https://ourworldindata.org/taxation>
- Andreas Bergh och Magnus Henrekson (2010), Government Size and Implications for Economic Growth. Washington, DC: AEI Press.
- Maddison Project Database, version 2020. Bolt, Jutta, Robert Inklaar, Herman de Jong and Jan Luiten van Zanden (2018), "Rebasing 'Maddison': new income comparisons and the shape of long-run economic development", Maddison Project Working paper 10.
- Sveriges BNP per capita var enligt Maddison Project Database år 1890 2 606 dollar (2011 års priser), medan den år 2018 i Tanzania var 2 875 dollar.
- ourworldindata.org och Madison Projekt Database.
- OECD.
- <https://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:128747/FULLTEXT01.pdf>
- <https://lucris.lub.lu.se/ws/portalfiles/portal/4590825/625207.pdf>
- <http://su.diva-portal.org/smash/get/diva2:920677/FULLTEXT01.pdf>
- <https://www.skolverket.se/download/18.6bfaca41169863e6a653a07/1553956847210/pdf632>
- <https://www.norrkopingshistoria.se/maria-moberg/>
- <https://stockholmskallan.stockholm.se/teman/stockholms-sociala-historia/sjukhus-och-varldnattningar/>
- <https://www.shh.se/sv/om-shh/historia/>
- <https://lakartidningen.se/tema-allmanmedicin-1/2006/06/den-svenska-allmanmedicins-historia/>
- <https://socialmedicinsktdiskrift.se/index.php/smt/article/view/720/545>
- <https://docplayer.se/28290451-En-skola-for-hela-folket.html>
- <https://universitetslararen.se/2022/05/04/kyrkan-lade-grunden-till-svenskarnas-laskunnighet/>
- <https://populärhistoria.se/samhalle/utbildning/skolstart-den-svenska-folkskolans-historia%3E>
- Anders Jonsson och Nils Johan Tjärnlund, Ett fönster öppnades.... Centrum för näringslivshistoria 2022, sid 11.
- Under 2021 stod a-kassornas medlemsavgifter för 22 procent av kostnaden för arbetslöshetsförsäkringens utbetalningar. <https://www.iaf.se/individersattningar/finansiering-av-arbetsloshetsforsakringen/>
- <https://www.jstor.org/stable/45116747>
- <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2023/world-ranking>
- <https://www.theguardian.com/education/2021/sep/09/international-students-in-uk-generate-huge-economic-gains-study>
- <https://www.regeringen.se/48e736/contentassets/e2180d7c973c449097dbcab00eda65b3/okad-kvalitet-i-lararutbildningen-och-fler-larare-i-skolan.pdf>
- <https://www.lararen.se/yrkeslararen/lorarutbildning/underkant-till-flera-yrkeslararutbildningar>
- <https://www.abo.fi/nyheter/abo-akademi-avslutar-planeringen-av-klasslararutbildning-i-sverige/>
- <https://svenska.yle.fi/a/7-10006855>
- <https://www.vardanalys.se/rapporter/nationellt-uppfoljning-av-halso-och-sjukvarden-2022/>
- <https://healthpolicy.se/wp-content/uploads/2021/11/Vad-kan-Sverige-lara-1.pdf>
- Ibid.
- <https://skr.se/download/18.7c1c4ddb17e3d28cf9b61893/1642600979418/7585-700-8.pdf>, sid 6.
- https://www.theglobaleconomy.com/rankings/roads_quality/
- <https://w3.unece.org/PXWeb/en/Table?IndicatorCode=50>
- https://www.svensktnaringsliv.se/sakomraden/infrastruktur/hur-underhallsskulden-pa-sveriges-vagar-och-jarnvagar-paverkar-na_1196604.html
- https://www.autoroutes.fr/FCKeditor/UserFiles/File/ASFA_IDEE_RECUE_SEPT_2021.pdf
- <https://www.svd.se/a/681561a5-74fb-3436-b503-5cddb480f0ca/bygg-vagar-med-privata-pengar>
- <https://timbro.se/smedjan/varldens-mest-avreglerade-jarnvag/>
- https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/_H902809
- Ibid.
- https://www.riksrevisionen.se/download/18.1306cbe317f3e45a62d93f7/1646039042785/RiR_2022_3_webb.pdf
- <https://www.expressen.se/ledare/chockrakningar-och-koer-ta-itu-med-lantmateriet/>
- https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/tillat-privata-lantmatারে_H5022278
- <https://www.teranet.ca/>
- <https://blogs.worldbank.org/ppps/there-role-private-sector-managing-land-registry-offices>
- För New South Wales, se <https://www.abc.net.au/news/2018-08-27/victoria-privatises-its-land-titles-and-registry-office/10169056>, för South Australia se <https://www.adelaidenow.com.au/news/south-australia/state-government-privatises-lands-title-services-in-16-billion-windfall/news-story/fe59d68e8044f2efd24fbdd6cf170af5> och för Victoria, se <https://www.abc.net.au/news/2018-08-27/victoria-privatises-its-land-titles-and-registry-office/10169056>.
- <https://www.atl.nu/konkurrensutsatt-lantmateriet>
- <https://www.nwt.se/2021/08/13/halvera-handlagningstiderna-hos-lantmateriet/>
- <https://timbro.se/app/uploads/2020/10/vingar-for-skattepengarna.pdf>
- Statens sista andel såldes 1996.
- Proposition 2009/10:16
- <https://www.svd.se/a/kRlRwL/vi-kan-driva-bromma-istallet-for-staten>
- <https://www.nber.org/papers/w30544>
- <https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2023/02/flygplatsutredningen-har-skickats-pa-remiss/>
- <https://bnn-news.com/under-monopoly-conditions-waste-management-price-is-24-higher-on-average-220973>
- <https://www.svenskakyrkan.se/filer/587615/Bet%C3%A4nkande%20SK%202021%2002%20Minsk%C3%A4ntal%20medlemmar.pdf>
- <https://data.riksdagen.se/fil/94905044-2330-4BCD-836C-A063E09B0605>

